

він аж ніяк не обстоює відмови від національної самобутності. Золоте сяйво має зродитися, на думку Абібулли Одабаша, з поєднання вселюдського й національного, світла Заходу і Сходу.

Прагнення до синтезу можна завважити і в поетиці твору. Західний раціоналізм, який уже збагачується модерністським світовідчуттям (натуралістична образна фактура, що сягає обріїв символізму, зокрема завдяки своєрідному переосмисленню народної міфології), поєднується в поемі із суто східною мальовничістю, барвистістю й версифікаційною вибагливістю.

Художньо осмислені ідеї поет намагався активно втілювати в реальному житті. Повернувшись після навчання у Стамбулі до рідного Криму, Абібулла Одабаш плідно працював у різних галузях національної культури, прагнучи поширити серед людей “золоте сяйво” знань.



Галина Шевченко

ПРОБЛЕМА ЧИТАЧА В КОМПАРАТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ОЛЕКСАНДРА БІЛЕЦЬКОГО

З літературно-теоретичного погляду проблема читача як соціокультурна формувалася впродовж ХІХ–ХХ ст. Про це свідчить загальна картина безперервного вдосконалення теорій, ідей, концепцій. Категорія читача була спільним об'єктом досліджень різних літературознавчих шкіл, “...часом навіть взаємозаперечувальних теоретичних моделей”¹. Такий інтерес у літературознавців був не випадковим, бо лише завдяки контакту автора й читача, зустрічі цих двох світів відбувається реалізація та функціонування тексту. “Без читача немає письменника, немає літератури”,² — зазначав, скажімо, П.Сакулін. “Твір є художнім або нехудожнім, першорядним, або другорядним лише у свідомості читачів: це вони відкривають в ньому красу, це вони створюють ідею”³, — стверджував О.Білецький. Водночас читач виступає не лише споживачем та замовником, а й об'єктом, який відчуває на собі вплив літератури. При цьому важливо усвідомлювати, що соціологічний аспект проблеми не повинен витіснити аспект естетичний.

Одним із перших до проблеми читача не лише як соціологічної, а й як естетичної звернувся О.Білецький. Формулюючи свою методологію дослідження літератури як певної системи, учений у праці “Про одне з чергових завдань історико-літературної науки (вивчення історії читача)” (1922 р.) зазначав, що читач — це повноправний учасник літературного процесу. У багатьох випадках автор орієнтується саме на його смаки, які постійно еволюціонують. Отже, у певному сенсі читач виступає співавтором книжки.

Однак слід враховувати, що “...читацька маса неоднорідна за своїм складом...”⁴ — писав О.Білецький, отож у різні епохи культура набуває тієї тональності, яку задає певна суспільна група. Саме тому, як зазначав О.Потебня, образ може набувати різного змісту залежно від ситуації та читацького сприйняття. Звідси впливає необхідність вивчення не лише творів, а й соціальних груп читачів. На думку О.Білецького, їх існує чотири: читач як плід уяви; палкий прихильник; читач-спадкоємець; читач, що взявся за перо, тобто “читач-автор”. Часто

¹ Зубрицька М. Ното legens: читання як соціокультурний феномен. — Львів, 2004 р. — С. 24.

² Сакулін П. Социологический метод в литературоведении. — М., 1925. — С. 166.

³ Білецький О. Збір. праць: У 5 т. — К., 1965. — Т. 3. — С. 272.

⁴ Там само. — С. 259.

письменники звертаються у творах до читача як до співрозмовника, висловлюють свої думки про нього, спілкуються з ним. Скажімо, Т.Шевченко, розраховуючи на “читача-друга”, уводить себе як героя оповіді, як спостерігача та оповідача у власні твори. Водночас він залишається дуже стриманим, бо читач “...повинен здогадатися сам, чому оповідача огортає туга, коли він бачить неозорі поля, засіяні житом і пшеницею (“Музикант”)...”⁵ У повісті “Художник” перед читачем постають не тільки окремі моменти біографії поета, а й оприявнюється інша інформація, що дає уявлення про художні смаки та естетичні погляди Т.Шевченка.

Іноді письменники відчують страх перед конкретним читачем, перед його оцінкою. Приміром, М.Некрасов постійно намагається довести своїм читачам, що він діє правильно, коли, тривалий час не маючи мужності зважитися говорити відкрито, “виступає під маскою” (п’єси “В неведомой глуши”, “Подражание Лермонтову”, “Родина” та ін. мають назву “Из Ларры”). Новаторство М.Некрасова полягає не у виборі тем, а в новому підході до них. Сам письменник, відповідаючи на закиди Боткіна щодо відсутності у своїх творах витонченої форми, відстоює право писати не “для світських дам.” Проте, на думку деяких критиків, вагання М.Некрасова свідчать про двоїстість його природи. Натомість О.Білецький дотримується іншої думки: “Чи не вірніше пояснити ці вагання характером ставлення поета до свого “уявлюваного співбесідника”? Нерідко сперечаючись з ним і висловлюючись наперекір його естетичним смакам і суспільним поглядам, поет в інших випадках підкоряється його впливові...”⁶ — пише дослідник. Але вже у 50—60-х рр. поруч із цим співрозмовником у уяві Некрасова виникає інший образ критика, учителя; а точніше — Чернишевського й Добролюбова. Пізніше з’являється образ третього співрозмовника, у ролі якого вже виступає народ, — образ загадковий, менш реальний, той “далекий невідомий друг”.

Отже, Некрасов-автор, як і Т.Шевченко, розраховує на читача-друга, який може зрозуміти не тільки текст, а й підтекст твору. Бо творче висловлювання — завжди діалог, завжди звернення до якогось співрозмовника, який живе або в поетовій сучасності, або в минулому чи далекому майбутньому. Цього співрозмовника автор переконує, викриває, заспокоює прямо чи опосередковано.

Французький учений Ескарпі, який розглядає літературний процес у параметрах системи автор-твір-читач (суспільство), активну роль відводить саме читачеві. До речі, цей метод широко використовують автори “Української літератури в системі літератур Європи і Америки” (XIX—XX ст.), зокрема Д.Наливайко. За Ескарпі, соціологія літератури означає вивчення “колективних систем”, що виникають у реальному бутті літератури. “Ідеться, — зауважує Д.Наливайко, — не просто про вплив читача на автора, а про щось набагато більше, про читацькі погляди, умонастрої, смаки ... які знаходять упорядковане й сконцентроване вираження в ідейно-тематичних мотивах і художніх структурах твору... і зміст, і форма твору визначається врешті-решт тим, якій аудиторії вони адресуються, і відповідно, чиї світоглядно-емоційні структури вони виражають.”⁷ Отже, читачем детермінуються і мова, і лексика, і стиль, і тема тощо. Це говорить про наявність, присутність вимушеного читача, про “концепцію адресата”. Ним, адресатом, може бути й конкретна особа, і сучасна публіка, і далекий читач-співрозмовник. Вивчення читача починається з вивчення “читача уявного”, зазначає О.Білецький.

Але після виходу з “поетичної майстерні” твір потрапляє від вимушених співрозмовників до реальних читачів. Тепер довколишнє середовище письменника О.Білецький ділить на “сліпих прихильників” та “глуху більшість”. Із часом між письменником і читачем виникає прірва, і тоді з’являється “читач-спадкоємець”, який відбирає та “тлумачить”. Але його голос практично не чути “серед шуму ентузіастів та у холодному мовчанні більшості”⁸. Цій групі притаманне одне — бажання засвоїти твір, робити його корисним для етичного та естетичного сприйняття. З’являється читач, який “нав’язує свої ідеї”, та читач, який “нав’язує

⁵ Там само. — С. 171.

⁶ Там само. — С. 316.

⁷ Українська література в системі літератур Європи і Америки XIX—XX ст. — К., 1997. — С. 98.

образи”, але цей читач здатен спотворити характер літературного явища, і тому він небезпечний для літератури. І нарешті, з’являється читач, що взявся за перо (читач/автор), який наслідує, захоплюється. Такий читач становить інтерес із погляду впливу літератури на життя.

Велику увагу проблемі читача як проблемі рецептивного характеру приділяють німецькі літературознавці Г.Яусс та В.Ізер, які обґрунтували й розвинули естетику рецепції, дослідивши питання про читача-адресата. У сучасній довідковій літературі, зокрема в “Літературознавчому словнику-довіднику” (1977р.), поняття “рецепція” подається у двох аспектах. *Перший* (компаративний) – це рецепція (лат. *receptis* – сприйняття) як запозичення письменником ідей, мотивів, сюжетів із творів інших авторів чи літератур із подальшим їх творчим осмисленням (трансформацією). *Другий* аспект розглядається в межах рецептивної естетики – як різновид естетичної теорії сприймання художніх творів, їх впливу на публіку, читацьке сприйняття. В.Ізер, зокрема, стверджує, що для теорії літератури важлива значущість літературного твору, яку породжує не сам текст, а реципієнт, що намагається зробити текст зрозумілим. Тобто індивідуальний акт читання – це конкретизація тексту як літературного твору. Тому художній досвід може бути рецептивним (сприймальним) та продуктивним (творчим).

На думку М.Зубрицької, “американський варіант естетики рецепції відомий як “критика читацької реакції”⁹. Для прихильників цього напрямку прикметне зміщення уваги із проблем творчості та літературного твору на проблему його рецепції, тобто з рівня психологічної, соціологічної чи антропологічної інтерпретації творчої біографії на рівень свідомості, що сприймає. “Рецепція – це текст-реакція, текст-відгук, текст-доповнення”¹⁰. Рецептивна естетика також надає перевагу читачеві в парадигмі “текст/читач...” Читач описує текст і відкриває його, водночас він досягає і розуміння себе в тексті. Чому? Тому, що текст завжди “відкритий до світу”, а не замкнений у собі.

У сучасному суспільстві інтерес до естетичного розгляду проблеми читача поглиблюється, хоча формування естетичної свідомості суспільства тепер відбувається в основному завдяки високим інформаційним технологіям. Як слушно зазначає з цього приводу М.Зубрицька, “книжки перестали бути монополієм носієм літературного тексту, і жива словесність якось безболісно віддає перевагу таким динамічним формам, як інтерв’ю, виступи, газетні статті та рекламні кліпи”¹¹.

⁸ Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. – Т. 3. – С. 267.

⁹ Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996. – С. 261-262.

¹⁰ Зубрицька М. Ното legens: читання як соціокультурний феномен. – С. 8.

¹¹ Там само. – С. 24.

АП

У Дніпропетровському національному університеті 7–18 квітня 2008 р. планується проведення Всеукраїнської наукової конференції “Творчість Олеся Гончара в соціокультурному і національному параметрах”, присвяченої 90-річчю від дня народження О.Гончара.

Основна проблематика конференції: феномен письменника: еволюція художнього мислення; основи національної концептуальності творчості письменника; у силовому полі моносистеми соціалізму; образне слово О.Гончара; компаративний вимір творчості О.Гончара.

Контактні телефони: 056(2) 776-8368; 8(096) 915-0345.